

ŞAHMAT EHTİRASI

Hamlet İsxanlı

Əvvəli jurnalın 437-ci (mart
2024-cü il) nömrəsində

Şahmat Əndəlüs və Avropaya yayıldı

(Bu başlıq altındakı yazı yenidən işlənmişdir)

Şahmat Avropaya əsasən Əndəlüs vasitəsilə, qismən də İtaliya və Siciliya yolu ilə keçdi. "İspan debütü", "İtalyan debütü", "Siciliya müdafiəsi" Avropada meydana çıxan (bu gün də çox populyar olan) ilk şahmat debüt (başlanğıc) nəzəriyyələri oldu.

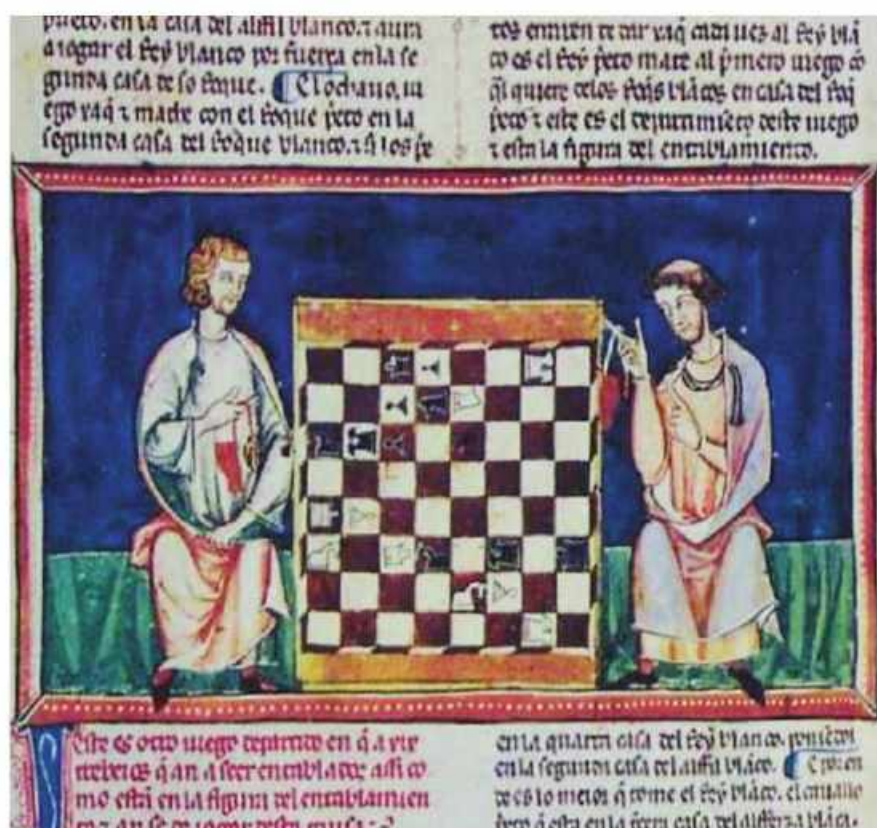
Tarixə qısa nəzər salaq. 711-ci ildə sərkərdə Tariq ibn Ziyadın başçılıq etdiyi 7 minlik ərəb-berber ordusu Atlantik okeanı ilə Aralıq dənizini birləşdirən boğazı gəmilərlə keçərək, İberia yarımadasına daxil oldu və ona qarşı çıxan qat-qat böyük Vizigot ordusunu məğlub etdi. Bu boğaz və onun sahilindəki dağ Tariq'in şərəfinə "Cəbəllütariq", yəni "Tariq dağı" adını aldı. 750-ci il ətrafında müsəlmanların hakimiyyəti indiki Portuqaliyanı (Portəgizi), şimal dağ zolağını çıxmaqla indiki İspaniyanı və bir qədər də indiki Fransanın cənubunu özünə daxil etdi. Paytaxtı Kordoba (Cordoba, ərəbcə: Qurtuba) olan bu dövlət tarixə Kordoba əmirliyi, Kordoba xəlifəliyi, Əndəlüs (əl-Əndəlüs) və başqa adlar ilə daxil oldu. Kordoba Avropanın çiçəklənən, ən inkişaf etmiş elmi-mədəni və iqtisadi mərkəzinə çevrildi. Fəlsəfə, riyaziyyat və astronomiya, tibb və aqrar mədəniyyət Əndəlüsdən Avropaya yayıldı. Əndəlüs memarlıq, musiqi və ədəbiyyata böyük töhfələr verdi. 13-cü əsrin ortalarına yaxın müsəlmanların hakimiyyəti zəiflədi, bir-birinin ardınca torpaqlarını itirdilər və 1492-ci ildə onların Pireney yarımadasındakı sonuncu dövləti – Granada Əmirliyi süqut etdi.

Əndəlüs. Xəritə

Şərqi İslamdan çıxıb (əslində qaçıb) Əndəlüsə üz tutan böyük musiqiçi Ziriyab (?789 - ?857) 822-ci ildə öz yaxınları və yaradıcı heyəti ilə Əndəlüsə gəldi. Əndəlüsün mədəni həyatında böyük rol oynayan Ziriyab özü ilə şahmat da gətirmişdi. Kordoba əmiri 2-ci Əbdül-Rəhman (792-852) şahmat oynamağı öyrəndi, şahmatı sevdi. Onun davamçısı əmir 1-ci Məhəmməd (823-886) isə tam şahmat vurğunu oldu. Deyilənə görə, əndəlüslü şair Məhəmməd ibn Əmmar (1031-1086) həm də güclü şahmatçı idi və o, Leon və Castile kralı 6-cı Alfonso (?1040-1109) ilə şahmat partiyasını udmuş və bununla Seville əmirliyini istiladan qorumuşdu (təbii ki, yalnız bir müddət). Müdrik Alfonso (Alfonso the Wise) kimi tanınmış 10-cu Alfonso'nun (1221-1284) himayəsi altında, 1283-cü ildə "Libro de los juegos" (ispanca: Oyunlar kitabı) adı ilə Toledo'da yazılmış kitab mərkəzdə şahmat olmaqla ağıl və bəxt (şans, ehtimal) üzərində qurulan oyunlar və uyğun miniatürlərdən ibarət idi. 97 perqament səhifəli bu kitab Avropanın müsəlmanlardan öyrəndiyi və oyunlar haqqında ilk kitab sayılır.

Şahmatın Avropaya yayılması işində, yəqin ki, Xaç (Səlib) savaşları da rol oynadı.

"Libro de los juegos" kitabından miniatür: müsəlman və xristian şahmat oynayırlar.

<https://games.renseekcentral.com/prblms/F27V.html>

Avropada fil yoxdu – nə orduda, nə də təbiətdə. Əvəzində, qərribə səslənsə də, kilsə vardı (və o, güclü idi). Avropada şahmat filini din xadimi yepiskopla (bishop) əvəz etdilər. Şərqdə isə, o cümlədən, Rusiyada şahmat fili yaşadı, hərçənd ki, Rusiya ərazisində də filə, Yer üzərindəki bu ən böyük heyvana rast gəlinmirdi. Elə ki, zooparklar təşkil olundu, təbiətdə fillərin yaşamadığı ölkələrdə də filləri gözlə görmək imkanı yarandı.

Avropada döyüş arabası qala ilə, rəmzi olaraq qala sütunu ilə əvəz olundu (rook, bu, şərqdəki rux/rux - döyüş arabası sözünə də bənzədi). Türkiyədə bu gün də şahmatdakı topa kale deyilir. Rusiya və onun yaxın ətrafındakı yerlərdə qala əvəzinə top sözü daxil edildi; savaşda toplar mühüm rol oynayırdılar. Avropalılar şahın, monarxın yanında vəziri deyil,

kraliçanı, "birinci ledi"ni qoydular; kraliça hər zaman kralın yanında deyilmi?! Sarayda, həyatda, intriqalarda və dolayı yolla olsa da, savaşa xanımların rolu böyükdür, onlar bir sıra hallarda baş rol oynaya bilirlər... Şahmat taxtasında xanaları iki fərqli rəngə, əsasən ağ və qara və ya açıq və tünd rənglərə boyadılar.

11-ci əsrdə Avropada yüksək zümrələrdə şahmat oynamağa başladılar, 12-ci əsrdə isə şahmat geniş yayıldı. Şərqdə kübarların təhsil və təlimində olduğu kimi Avropada da cəngavərlər oxumaq, yazmaq və hesabla yanaşı bilməli, öyrənməli olduqları bacarıq və qabiliyyətlər arasında şahmat da vardı; öyrənməli digər qabiliyyətlər, əsasən, at sürmə, ox atma, ovçuluq, üzmə, yumruqlaşma və şeir yazma idi.

15-ci əsrin sonlarında və 16-cı əsrin əvvəllərində Avropada şahmat qaydalarının dəyişməsi şahmatı daha dinamik və sürətli oyuna çevirdi. Vəzirin bir və filin iki xana deyil, uzun gedə bilmələri, qala qurmaq və keçiddə vurmaq kimi qaydalar strategiya və taktikanı mühüm dərəcədə inkişaf etdirdi. Qalaqurma əməliyyatı şahı qalaların içinə aparmaq, qalada qorumaq deməkdir. Qalaqurma və pat şahmat tarixində oyunun təkmilləşdirilməsi yolunda daxil edilib, yəni, həyatdan gəlməyib. Portuqaliyalı Pedro Damiano (1480-1544) və ispaniyalı Ruy Lopez'in (?1530-?1580) şahmat dərslikləri (uyğun olaraq 1512, 1561-ci illər) əsas Avropa dillərinə tərcümə olunub, şahmatın öyrənilməsi və yayılmasında böyük rol oynadılar.

Buyurun tanış olun: Emanuel Lasker

Şahmatın təbiəti, şahmat mübarizəsi barədə söhbətimizə böyük şahmatçı, riyaziyyatçı

Emanuel Lasker

və filosof Emanuel Lasker'i (1868-1941) dəvət edəcəm. E. Lasker universal şahmatçı idi, şahmat ustahğı ilə yanaşı, rəqibin şahmat üslubunu, psixologiyasını nəzərə almağı da bacarırdı. İlk rəsmi dünya çempionu Wilhelm Steinitz üzərində qələbə çalan E. Lasker şahmat üzrə dünya çempionu rütbəsini ən uzun müddət - 27 il ərzində (1894-1921) saxlayan şəxs kimi də tarixə düşmüşdür. Lasker Berlin, Göttingen, Heidelberg universitetlərində təhsil alıb, riyaziyyat və fəlsəfə öyrənib. O, dahi David Hilbert'in (1862-1943) riyazi məktəbinin yetirməsi idi. Lasker 1902-ci ildə Erlangen'də riyaziyyat doktoru dərəcəsi aldı.

Qeyd. Lasker *polinomial halqa*, həmçinin *yığılan qüvvət sıraları* halqasını araşdırmış, bu halqanın hər *ideal*-in sonlu sayıda *ibtidai (primer) ideal*-ların kəsişməsi kimi göstərilə biləcəyini (every ideal can be decomposed as an intersection of finitely many primary ideals) isbat etmişdi (1905). *Primer ideal* anlayışının özünü də Lasker daxil etmişdi. Riyaziyyat tarixində ən böyük qadın – riyaziyyatçı sayılan Emmy Noether (1882-1935) bu Lasker teoremi'ni *Noether halqası* (Noetherian ring) üçün ümumiləşdirmişdi

(1921); *Lasker-Noether teoremi* kommutativ cəbr'in

(commutative algebra) ən fundamental kəşflərindən biri olmaqla cəbri həndəsə'də (algebraic

geometry) mühüm rol oynayır (Oskar Zariski, Pierre Samuel. Commutative Algebra. D. Van Nostrand Company INK, Princeton, New Jersey, 1958; see, Chapter IV. 4).

Lasker'in dünya çempionu olduqdan sonra şahmata diqqətini azaldıb riyaziyyatla ciddi məşğul olması, doktor elmi dərəcəsi alması və 1905-ci ildə tarixdə qalan güclü elmi nəticə əldə etməsi, zənnimcə, xüsusi diqqətə layiq hadisədir.

Lasker 1906-cı ildə nəşr etdirdiyi Kampf (Mübarizə /Struggle) adlı kitabında şahmat, işgüzarlıq (business) və savaşa daxil olmaqla rəqabət fəaliyyətlərinin (competitive activities) ümumi nəzəriyyəsini qurmağa cəhd etmişdi. O, daha üç siyasi və fəlsəfi kitabın, həmçinin, qardaşı ilə birlikdə yazdığı bir dram əsərinin müəllifidir. Lasker Einstein'in nisbilik nəzəriyyəsini təkzib etməyə yönələn məqalə də yazmışdı; o, öz mühakimələrində mütləq vakuumun mövcud olmadığını və bu səbəbdən işığın mütləq sabit ola bilməyəcəyini əsas götürürdü.

Dr. Jacques Hannak şahmatçı, riyaziyyatçı və filosof Emanuel Lasker'in yaradıcı həyatı barədə kitab yazmış (Berlin, 1952; ingiliscə nəşri: Emanuel Lasker: The Life of a Chess Master. Andre Deutsch, London, 1959), həmin kitaba giriş sözü yazan böyük A. Einstein dostunu – Laskeri sərbəst düşüncəli, çox müstəqil zəka sahibi kimi anmışdı: "Emanuel Lasker, şübhəsiz ki, son illərdə tanıdığım ən maraqlı insanlardan biri idi. Bu və sonrakı nəsillər üçün onun həyat hekayəsini yazarlara minnətdar olmalıyıq.

Çünki bütün böyük insan problemlərinə ürəkdən maraqlı göstərən və eyni zamanda öz şəxsiyyətini misilsiz dərəcədə müstəqil tutan insanlar azdır". (Шахматы в СССР, 1967, № 7). Laskerin geniş yaradıcılığı haqqında almanca yazılmış iri həcmli kitab mövcuddur - (Richard Forster, Stefan Hansen, Michael Negele. Emanuel Lasker: Denker, Weltenburger, Schachweltmeister. Exzelsior Verlag, Berlin, 2009).

Albert Einstein

Çağdaş şahmat dövrünün başlanması

E. Lasker şahmatın inkişaf yolu və təbiəti barədə gözəl fikirlər söyləmişdir. O, çağdaş şahmatın əsasən F-A. D. Philidor'la başladığı (1726-1795) fikrindədir. Philidor (Filidor) dövrünün ən güclü şahmatçısı olmuşdur. Lasker'ə görə "Plan qurmanın zəruriliyi fikrini ancaq 18-ci əsrin sonunda Hollandiya və İngiltərədə çıxış edən fransız Philidor irəli sürdü. Onun *piyadalar şahmatın canıdır* (*Pawns are the soul of chess*) ifadəsi buna işarədir" (Эмануил Ласкер. Учебник шахматной игры. Здравый смысл в шахматной игре. Калининченко, 2021. с. 217). Doğrudan da, oyunun əvvəlində irəli sürülən piyada quruluşu oyunun gedişinə və taleyinə birbaşa təsir göstərir. Digər yandan, piyada oyunun ortasında, xüsusilə sonunda həlledici rol oynaya bilir, məsələn, piyada (əsgər, sadə vətəndaş) sona qədər gedib sərkerdə, yəni, vəzir və ya digər fiqura çevrilib oyunu bitirə bilir. Avropa şahmatında vəzir kraliçaya çevrildiyi üçün, ikinci kraliça almaq imkanı şahmatçılarda çaşdırmış, hətta bir müddət vəzir (kraliça) durursa, ikincisini almaq olmaz, başqa fiqur almaq lazımdır kimi qayda daxil edilmişdi (bir zaman da son xəttə çatan piyadanın əvəzinə

Adolf Anderssen

ancaq vəzir alınır). Plan qurma işini La Bourdonnais (deyiliş: Laburdonne, 1795-1840) davam etdirdi.

Lasker şahmat strategiyasının gücünü, mənəvi keyfiyyətlərlə müqayisə edir və hər ikisinin istifadə edilən vasitələrlə deyil, nəticə ilə ölçüldüyünü deyir: "Daha mükəmməl strategiya və ya daha yüksək mənəvi keyfiyyətləri biz hadisənin başlanmasına qədər deyil, ancaq onun bitməsi

Wilhelm Steinitz

zamanı qiymətləndirə bilərik" (c. 287).

19-cu əsrdə ilk fransız şahmat jurnalı (Philidor, 1836) əmələ gəldi, 1840-cı illərdə ingilis və alman dillərində də şahmat jurnalları meydana çıxdı. Yeni şahmat kitablarının sayı çox artdı. Görkəmli şahmatçı və tarixçi Howard Staunton (1810-1874) 1851-də Londonda ilk beynəlxalq turniri (ümumiyyətlə, ciddi turniri) təşkil etdi; olimpiya üsulu ilə, yəni, iki oyunçudan uduzan tərəf yarış tərk edir prinsipi ilə keçirilən turnirin qalibi riyaziyyatçı Adolf Anderssen (1818-1879) oldu.

Qeyd. L. Kieseritsky də riyaziyyat müəllimi idi, Anderssen ilə oyunları onun xeyrinə idi, lakin, Anderssen'ə uduzduğu "ölməz oyun" məşhur oldu. Maraqlıdır ki, həmin oyunu məhz L. Kieseritsky özü redaktoru olduğu "La Regence"-də dərc etmişdi.

Paul Morphy

1851-ci il beynəlxalq şahmat turnirindən sonra şahmat yarışlarında vaxt məhdudiyyətləri qoyulmağa, saatlardan istifadə edilməyə başlandı, iki düyməli (iki siferblatlı) saatlar ilk dəfə 1883-cü ildə tətbiq olundu.

1857-ci ildə Amerikada Paul Morphy'nin (1837-1884) ulduzu parladı; bu şahmat ulduzu

1857-1859-cu illərdə A. Anderssen daxil olmaqla Avropanın güclü şahmatçıları üzərində çətinlik çəkmədən qələbə çaldı və... 22 yaşında şahmatdan tam aralandı. 1862-ci ildə yenə Londonda təşkil olunan beynəlxalq turnir hər iştirakçının digər bütün iştirakçılarla oynaması prinsipi ilə keçirildi; A. Anderssen qalib oldu. Şahmat aləmi 1862-ci ildən başlayaraq ulduzu parlayan Wilhelm Steinitz'in (1836-1900) üstünlüyünü gördü və qəbul etdi. Gələcəkdə rəsmi dünya çempionu adını da qazandı (1886-1894) və sonra bu adı E. Laskerə təhvil verdi.

Şahmat tarixinə aid qısa söhbətimizi burada dayandıraraq şahmatın təbiəti, onun digər insan peşələri ilə müqayisəsi, peşəkar və həvəskar şahmatçılar və şahmat ehtirası barədə söhbətə davam edəcəm.

E. Lasker`lə söhbət: şahmatın təbiəti

Şahmat fəlsəfəsində mübarizə, güc, dinamika, hesab, alqoritm, strategiya, taktika, məkan, zaman kimi anlayışlar mühüm rol oynayır. Fizika və digər bir sıra təbiət elmlərində olduğu kimi şahmatda da keçmiş, sanki, gələcəyi müəyyən edir, qarşı-qarşıya oturan hər iki şahmatçı oyun zamanı öz ürəyindən keçən gələcəyi qurmaq istəyir və bu yolda hər biri maraqların toqquşmasını, rəqibin gedişlərini nəzərə almalı olur.

Şahmat oyununun savaşa girən iki gerçək ordudan mühüm fərqlərindən biri şahmatda hər iki tərəfin tamamilə eyni orduya, gücə, piyada və fiqurlara malik olmasıdır. Bu səbəbdən gücləri bir-birinə yaxın olan peşəkar şahmatçılar arasında oynanılan şahmat partiyalarının böyük əksəriyyəti heç-heçə ilə nəticələnir. Heç-heçə müvazinətin, tarazlığın qorunması, harmoniyanın təntənəsidir. Bununla yanaşı, şahmat partiyalarının gözəlliyi qələbə əldə edilən oyunlarda daha parlaq görünür. Gözlənilməz gediş, uzağı gören plan və onun dəqiq yerinə yetirilməsi qələbə ilə yanaşı, şahmat ehtirasına qapılanlara estetik gözəllik bəxş edir. Lasker gözəlliyi şahmat yaradıcılığının, bu çoxölçümlü fəaliyyət növünün yalnız bir ölçüsü kimi qəbul edir, əsl yaradıcı zəkanı müdrikliklə bağlayır: "Yaradıcılıq heç də mütləq gözqamaşdırıcı, incə və paradoksal olmamalıdır. Əlbəttə, yaradıcı zəkanın üzə çıxması bəzən gözqamaşdırıcı və gözəl olur, amma, əsl yaradıcı zəka effektiv və incəlik təsəvvürlərindən uzaq olan özünə məxsus xüsusi, çox dərin və zərif müdrikliyə malikdir" (c. 226).

Şahmatın mürəkkəbliyi və gözəlliyi onun bəxtdən asılı olmadığını (zər atılmır) göstərir. Mövcud debütleri, piyada quruluşunu, standart sonluqları, şahmatçıların oyuna daxil etdikləri yenilikləri, mövcud vəziyyətin düzgün qiymətləndirilməsi kimi bilik və qabiliyyətləri içinə alan şahmat nəzəriyyəsi ilə yaxından tanış olmadan güclü şahmatçıya çevrilmək mümkün deyil. Bu, *şahmat elmdir, şahmat sistemli biliklərin öyrənilməsi, təhlili və təftişi üzərində qurulur* kimi fikrə, deyilişə gətirib çıxarır. Şahmatın nəhayətsizliyi, şahmatçı təxəyyülünün oynadığı rol, gözəl şahmat partiyasının iki müəllifi olan bir sənət əsərinə bənzəməsi fikri isə şahmat sənətdir, *şahmat incəsənətdir* hökmünə yol açır. Təbii ki, şahmat oyundur, yarış üçündür, yəni, *şahmat idmandır*. Beləliklə, şahmatda idman, elm və incəsənətin birləşdiyini görürük.

Şahmat partiyasında hər oyunçu üçün məhdud zaman ayrılmışdır, mümkün qədər qısa zamanda qərar qəbul etmək şahmatın məhz idman, yarış xarakterini nümayiş etdirir. Elm adamı, yazıçı, rəssam, musiqiçidə belə məhdudiyyət yoxdur. Elm, idman və sənəti özündə birləşdirən E. Lasker isə şahmatın hər şeydən əvvəl mübarizə olduğunu iddia edir; "insan zəkasına ən yüksək həzz verən məhz mübarizədir", şahmat nə elmdir, nə də incəsənət, o, mübarizədir. Lakin, hər halda, Lasker bu mübarizənin aparıldığı silahın elm, zəka və sənət tərəfini xüsusi vurğulayır: "bu mübarizədə elmi, bədii, saf zəka elementləri tam hökm sürür" (c. 380).

Lasker`in şahmat dünyası ilə elmi təfəkkür dünyasını birləşdirən yaradıcı şəxsiyyəti barədə A. Einstein`in fikri maraqlıdır. Einstein`ə görə Lasker`i seçiyələndirən əsas cəhət şahmat oyunu deyil, filosof və elm adamına xas olan düşüncə tərzidi, Lasker iki dünya arasında yaratdığı harmoniyanı, həm də bu qovuşmanın yaratdığı ağır düşüncəni özündə əks etdirirdi: "Mənim üçün Lasker`in şəxsiyyəti, onun həyatverici, nikbin dünyagörüşünə baxmayaraq, faciə ilə boyanmışdı. Nəhəng əqli

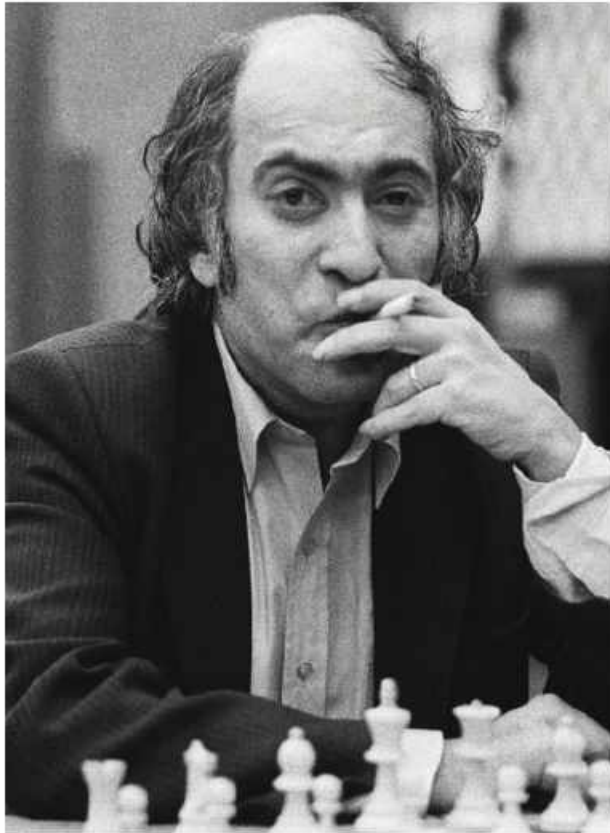
gərginlik (onsuz heç kim böyük şahmatçı ola bilməz) şahmat oyunu ilə elə qovuşmuşdu ki, o, hətta başqa məsələlərlə məşğul olsa belə, heç vaxt bu oyun ruhundan tam azad ola bilməzdi. Hər halda mənə elə gəlir ki, şahmat onun üçün peşə idi, nəinki həyatın əsl məqsədi. Onun əsl can atdığı şey, görünür ki, elmi dərk etməyə yönəlmişdi. Lasker'i özünə cəlb edən məntiqi yaradıcılığa xas olan gözəllik idi, o gözəllik ki, kimə bir dəfə açılıbsa, o, bu sehrli dairədən yayınıb çıxma bilməz" (ИИСТОРИЯ В СССР, 1967, № 7). A. Einstein'in yaradıcı gözəllik barədə bu son fikri Lasker'in yuxarıda gətirdiyimiz yaradıcı zəkanın dərin, zərif müdrikliyi fikri ilə səsleşir.

Digər dünya çempionu – Mixail Tal şahmatın çoxcəhətli təbiətindən söhbət açarkən bu təbiəti fərdin istəyi ilə əlaqələndirir, yəni, subyektivliyi əsas sayır: "Şahmat – dünyadır, əsl dünyaya çox bənzəyən, amma, hər halda, bu, əsl dünya deyil. Hər kəsin öz şahmatı var. Biri üçün bu incəsənətdir, sistemləşməni, məntiqi, dəqiq işlənmiş təhlili qiymətləndirənlər üçün, yaqın ki, elmdir, üçüncü üçün isə hər şeydən əvvəl mübarizə, ehtiras/azart və riskdir" ("Dauqava" jurnalı, № 11, 1986).

Şahmat partiyası iki tərəfin, qarşı-qarşıya oturub oynayan iki şəxsin birgə əsəridir, onlardan bir qalib, digəri məğlub olsa da. Hər şəxs digərindən asılıdır, biri gediş edir, digəri bu gediş nəticəsində ortaya çıxan vəziyyəti qiymətləndirir, nələr ola biləcəyini görməyə, hesablamağa çalışır və ən yaxşı saydığı gedişi edir; düşünmək və qərar qəbul etmək növbəsi digər şəxsə keçir və bu proses sona qədər davam edir. İki rəqib ortaq partiyarı, əsəri ortaya çıxarmaq üçün həm əməkdaşlıq edir, həm bir-birinə mane olurlar! Yazıçı, rəssam, musiqiçi və alim isə təkbəşinə qərar qəbul etmək azadlığına malikdir. Lasker bir sıra görkəmli şahmatçıların (Réti, Nimtsoviç, Tartakover, Boqolyubov və Alyoxin'in) şahmatı incəsənət kimi səciyyələndirməsi ilə razılaşmır, "Şahmat partiyası mübarizə edən, qarşı-qarşıya duran iki, hətta görkəmli, şəxsiyyətin yaratdığı

əsər olaraq, bir şəxsin məqsədəuyğun yaratdığı sənət əsəri kimi qeyri-məhdud azadlığa, sərbəstliyə malik deyil" (Lasker. c. 281).

Lasker'ə görə insan həyatındaki mübarizə ilə oyundakı mübarizənin mühüm fərqi, uyğun olaraq, birincidə şərti qaydaların yoxluğu, ikincidə – varlığıdır: "Həyatda dərk etdiyimiz mübarizə növləri oyun və idmandan hər iki tərəfi məhdudlaşdıran şərti qaydaların yoxluğu ilə fərqlənirlər",... "Məhdudluq və bitkinlik – oyun əlamətləridir, həyatda isə heç bir sünü sərbəstlik qoyulmayıb" (c. 289). Lakin, Lasker oyundakı sərbəstliyin mümkün qədər geniş olmasını, məsələn, şahmatda qaydaların insanın əhatə edə bilməyəcəyi qədər geniş imkanlar verməsini, həmin oyunun həyata bənzəməsi əlaməti kimi qeyd edir. Digər tərəfdən, qədimdə şahmat savaş örnəyi kimi yaradıldığına görə şahmatın həyatla bənzərliyi çoxdur (c. 290), hərçənd ki, oyunun təbiətindən irəli gələn çoxsaylı yeni qaydaların daxil edilməsi onun həyatı tam əks etdirməsinə imkan vermir.

Mixail Tal

(*Davamı var*)